

העברית

רבעון בענייני הלשון העברית
בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית • ירושלים

מחזור סו • חוברת א-ד • תשע"ט
העורך: אריאל שוה

חוברת זו יוצאת לאור בסיוע
קרן קיימת לישראל - הקרן על שם יצחק לייב ורחל גולדברג
ובסיוע כספי עיזבון ציפורה זייצ'יק ז"ל

©
האקדמיה ללשון העברית
ירושלים תש"ף

ISSN 0024-1091

עריכת לשון: צופיה ליבוביץ
הפקה: אורית טפרברג

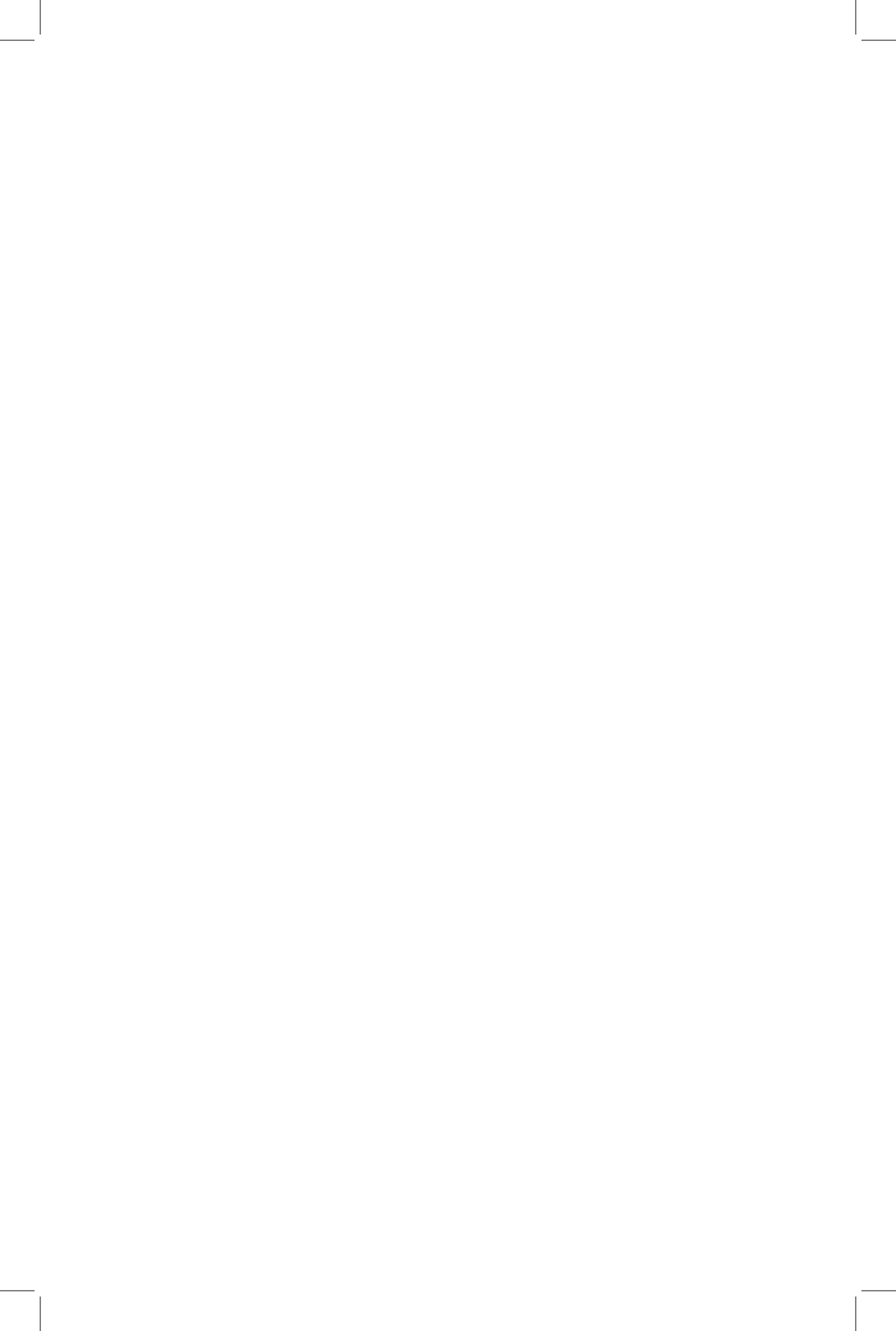
האקדמיה ללשון העברית
קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ת"ד 90004, ירושלים 9190401
טלפון 02-6493555
ivrit@hebrew-academy.org.il
hebrew-academy.org.il

סֶדֶר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
הדפסה: פרינטיב, ירושלים

העברית

תוכן העניינים

5	דבר העורך	אריאל שוה
7	אלן (אברהם) מינץ	אברהם הולץ
8	חיי עם העברית	אלן (אברהם) מינץ
	בעיות מסירה ב"כתאב אלמסתלחק"	אלנתן חן
15	(ספר ההשגה) לר' יונה אבן ג'נאח	
	כיצד תרגם יהודה אבן תיבון את המילים	אמיר געש
33	"מני" ו"נפס נאטקה" בספר הכוזרי?	
	הדיבור העברי בתפוצות: שפה שהייתה	אריה אולמן
39	ולא הייתה	
	מצורה למשמעות: מגמות בחידושי מילים	אורה (רודריג) שורצולד
55	בעברית החדשה	
	ההשמשה של סמני השיח "בינינו" ו"בוא":	רותי ברדנשטיין
	כיצד הפכו צירוף יחס ופועל בציווי לסמני	
67	שיח של שליליות אקספרסיבית	
85	השירה העברית בתלמוד הבבלי	אריאל שוה
	צירופים של חלקי הדיבר היכולים להעמיד מבע	אמיר געש
97	עצמאי לפי החיבור הדקדוקי הקראי "מאור עין"	
101	מסורות העברית והשם "מחצה"	דורון יעקב
113	מחזר של השפה העברית	פניה עוז-זלצברגר

דבר העורך

החוברת הגדושה הזאת נפתחת ומסתיימת בזיכרון להולכים. **אלן (אברהם) מינץ** ז"ל היה פרופסור לספרות עברית בבית המדרש לרבנים באמריקה, חוקר מוערך ושוחר עברית נלהב. סמוך לפטירתו הפתאומית באייר תשע"ז, פורסמה בכתב העת *Mosaic* רשימתו *My Life with Hebrew*, שבה תיאר בכנות נוגעת ללב את אהבתו המיוסרת לשפה העברית ופתח צוהר לעולמם המורכב, המרתק ומעורר ההשראה של היוצרים העבריים בני הגולה. רשימה זו מתפרסמת כאן בפעם הראשונה בעברית בצירוף דברי הערכה על המחבר מאת פרופ' **אברהם הולץ**.

וממחקר הספרות העברית בגולה לעשייה בה בארץ ישראל. לפני כחצי שנה קיימה האקדמיה ללשון העברית ערב לזכרו של חברה המיוקר, "מחזר העברית", הסופר עמוס עוז ז"ל. הדברים המרשימים שסיפרה באותו ערב בתו, פרופ' **פניה עוז-זלצברגר**, על יחסיו המיוחדים עם העברית ועל גאוותו בה, עובדו בידיה לבקשתנו לרשימה החותמת את החוברת.

שמונת המאמרים המכונסים בתווך מאירים פנים שונות של העברית לתקופותיה. אזכיר תחילה את מאמרו של ד"ר **אריה אולמן**, שאפשר ורצוי לקוראו בזיקה לעדותו האישית של מינץ. רשימתו של מינץ חושפת את קשייו של דובר העברית בגולה בזמננו, ואילו אולמן סוקר שלושה מוקדים נשכחים של דיבור עברי בתפוצות בעשורים שקדמו להקמת המדינה.

פרופ' **אורה (רודריג) שורצולד** דנה בדרכי היצירה של מילים בלשון ימינו ומצביעה על התהדקות הקשר שבין צורה למשמעות כחלק מן הנטייה הטבעית להסדרת המערכת הלשונית. צורנים מסוימים, כגון משקלים או מוספיות, הולכים ומתייחדים להבעת משמעויות מוגדרות שלא היו גלומות בהם בהכרח מתחילה.

מחקרה של **רותי ברדנשטיין** ממוקד אף הוא בעברית החדשה, והמחברת בוחנת ומדגימה בו את תהליך ההתרוקנות של המילים **בינינו** ו**בוא** ממשמעויותן הלקסיקלית והפיכתן לסמני שיח המקדימים מבע שלילי, בעיקר בלשון הדיבור. סמני שיח אלה מייצרים קרבה בין הדובר לבן שיחו, מעדנים את המסר השלילי ומקילים את קבלתו. שני כותבים תורמים להרחבת ידיעותינו על התפיסות הדקדוקיות של חכמי ימי הביניים במרחב המוסלמי ועל לשונם של חכמים אלה. **אלנתן חן** מציג עיון

פילולוגי זהיר בפסקה שנשתבשה בכתבי היד של "ספר ההשגה" לר' יונה אבן ג'נאח ובמהדורותיו. אגב כך נידונים מושגים מרכזיים בתורת הלשון של ריב"ג, ומתחדדת ההכרה בחשיבותו של כתב יד עתיק מאוספי פירקוביץ' המכיל את שרידיו הקדומים ביותר של המקור הערבי. קריאה צמודה בספר דקדוק אחר בן התקופה מגיש ד"ר **אמיר געש**. "מאור עין" הוא חיבור מן המאה האחת-עשרה על לשון המקרא שנכתב בערבית בידי חכם קראי אנונימי, אך רק תרגומו לעברית שרד, ולשונו משוערבת וקשה. געש מעיין בפרק קצר מתוכו העוסק בצירופים המינימליים של חלקי הדיבר, מבאר את המונחים הסתומים בפרק ומשווה אותו למקורותיו. במאמר נוסף המתפרסם בחוברת זו דן געש בשני ביטויים מקוריים מתרגומו של יהודה אבן תיבון לספר הכוזרי שלא צלחו את גלגולי המסירה והומרו בביטויים שכיחים יותר במהדורות המקובלות.

מאמרו של ד"ר **דורון יעקב** מדגים כיצד יש לגשת לחקר מסורות הלשון העברית הנלמדות מפיותיהם של מסרנים. לאחר מבוא קצר המעמיד באופן כללי על חשיבות המסורות ועל הדרכים ההולמות למחקרן פורט יעקב את המסורות הנוגעות לקריאת המילה **מחצה** ומנתח את התהליכים שהולידו את השינוי מן המסורת הנתונה לפנינו בניקוד הטברני של המקרא.

המאמר פרי עטי עוסק בקטעי השירה העבריים הפזורים בתלמוד הבבלי. לשונם המליצית של הקטעים הושפעה עמוקות מן המקרא, לעיתים אף יותר מן הנראה לעין במבט ראשון, אבל מאידך גיסא היא מזמנת גילויים מפתיעים של זניחת לשון הפסוקים לטובת רכיבי לשון מאוחרים ומובנים יותר. בהמשך המאמר אני מראה כיצד הקטעים מסייעים בהכרת הפרשנות הקדומה למקרא ואף רומזים לנוסח חלופי שרווח בתקופת חז"ל לפסוק מנבואת חבקוק.

אריאל שוה

בעיות מסירה ב"כתאב אלמסתלחק" (ספר ההשגה) לר' יונה אבן ג'נאח

חיבורו הראשון של ר' יונה אבן ג'נאח (להלן ריב"ג), פְּתָאב אַלְמִסְתַּלְחָק (ספר ההשגה),¹ היה ועודנו חיבור מופתי בחוכמת הלשון, וכבר בתחילת דרכו של ריב"ג סימן את עתידו המזהיר כגדול חכמי הלשון של ימי הביניים. החיבור יצא בשתי מהדורות, האחת של יוסף והרטוויג דרנבורג, במקור הערבי,² והשנייה של דוד טנא, בתרגומו העברי של עובדיה הספרדי.³ בקיאותם הרבה של מלומדים אלה זיכתה אותנו במהדורות מצוינות, וגם הטעון שיפור במהדורות אלה⁴ לא עמעם את חשיבותן הרבה לדורות של לומדים וחוקרים עד ימינו.

* מאמר זה הוא נוסח עברי משופר של החלק הראשון של מאמרי "Four Comments on the Text of Rabbi Yonah Ibn Janāh's *Kitāb al-Mustalḥaq*", *Iberia Judaica* 10 (2018), pp. 121–138. אני מודה למורי פרופ' אהרן ממון, שקרא את הטייטה השלמה והעיר הערות חשובות רבות; לד"ר אמיר געש ולד"ר אריאל שוה, שקראו בעין בוחנת את המאמר הנוכחי ותרמו רבות לשיפורו ולדיקו; לפרופ' חגי בן-שמאי, לד"ר אורי מלמד ולפרופ' מרדכי עקיבא פרידמן על עזרתם בענייני הקולופון (להלן בנספח). תצלומי כתבי היד במאמר מתפרסמים באדיבותן של הספרייה הלאומית של רוסיה, סנקט פטרבורג, וספריית הבודליאנה, אוניברסיטת אוקספורד, וברשותן.

1. ספר זה (ששמו תורגם גם "ספר התוספת") נועד להשלים את עבודתו של ר' יהודה חיוג' בשני ספריו, כתאב אלאפעאל זואת חרוף אללין (ספר הפעלים בעלי אותיות הרפיון) וכתאב אלאפעאל זואת אלמתלין (ספר הפעלים בעלי אותיות הכפל), שבהם הייתה מונחת תפיסה חדשה של תורת השורש, והיא שינתה את פני הדקדוק דאז. בספרים הללו קיבץ חיוג' מן המקרא את כל השורשים השייכים לגזרות פ"א, פ"י, עו"י, ל"ה וע"ע ודן בפרדיגמות השונות שהם יוצרים, בצורות חריגות ובדרכי תצורת הפועל. בהתאם למגמת חיבורו של ריב"ג, ספר ההשגה נבנה במתכונת ספריו של חיוג', ובו הוסיף ריב"ג פרטים רבים שחיוג' השמיט והשיג על דברי חיוג' במקומות רבים.

2. J. and H. Derenbourg, *Opuscules et traités d' Abou'l-Walid Merwan Ibn Djanah de Cordoue*, Paris 1880, pp. 1–246

3. ד' טנא, ספר ההשגה לר' יונה אבן ג'נאח בתרגומו העברי של עובדיה הספרדי: מהדורה ביקורתית על יסוד שני כתבי יד ובהשוואה למקור הערבי בתוספת מבוא, הערות ומפתח הפסוקים, השלים וערך א' ממון, ירושלים תשס"ו.

4. החסרונות העיקריים במהדורת דרנבורג הם אלה: (א) המהדורה מסתמכת בעיקרה על כתב יד יחיד (כ"י ע; ראו להלן), שאינו מן המעולים, ועל כן אין בה חילופי נוסח מקטעי פירקוביץ' הרבים והטובים הידועים לנו היום; (ב) כששינו המהדירים מנוסח כתב היד, בדרך כלל לא

אך על אף העבודה הרבה שהושקעה בספר ההשגה בשתי המהדורות, עדיין נותרו בו בעיות בלתי פתורות. מאמר זה מבקש להצביע על אחת מתוך כמה מבעיות המסירה של החיבור שהעליתי בעיון בספר ההשגה,⁵ והן נוגעות בעיקר בענייני נוסח ופילולוגיה. בעיות אלו ברובן מקורן קדום, וכבר בכתבי היד ניתן לראות את מבוכות המעתיקים והלומדים, שהלכו והתגלגלו עד למהדורות הספר האחרונות. אגב ניתוח בעיות הנוסח ומתוך עיון מחודש בתורת הלשון של ריב"ג יתפרטו להלן כללים ונוהגים בדקדוקו שטרם הושמו אל לב, ויוסבר גם שימושו המדויק בכמה ממונחיו. אלה יסייעו בידי הלומדים לפתור כמה קשיים טקסטואליים העולים בספר.

לשם מיצוי ענייני הנוסח הנידונים להלן בדקתי את נוסחי המובאות הרלוונטיות מתוך כל כתבי היד וקטעי הגניזה שעלה בידי לאתר הן בערבית הן בעברית – כשלושים וחמישה במספר – מהספריות באוקספורד, קיימברידג', סנקט פטרבורג והספרייה הלאומית בירושלים. ואלה שלושת כתבי היד השלמים העיקריים שעליהם מבוססות שתי המהדורות של הספר: כ"י א: הספרייה הלאומית, ירושלים, Yah. Heb. 1 משנת 1225. כתב יד זה הוא עיקר נוסח הפְּנִים במהדורת טנא (ראו בהקדמה למהדורה, עמ' יד); כ"י ב: ספריית קזנטנזה, רומא, 3132 (I.VI.10). מן המאה ה"ד או ה"ו, כתב היד השני שעליו מבוססת מהדורת טנא; כ"י ע: כתאב אלמסתלחק, ספריות הבודליאנה, אוקספורד, פוקוק 134 (נויבאוואר 1453) משנת 1316, בסיס מהדורת דרנבורג.

כל המובאות להלן מספר ההשגה (וכן מספרי העמודים) הן ממהדורת טנא⁶ – בתיקונים קלים ובהשמטת סימני הלכסן המציינים הוספה על פי המקור הערבי – אלא אם כן צוין אחרת. המובאות מן הנוסח הערבי מועתקות מכתבי היד.

ציינו דבר; (ג) החיבור נכתב במקורו באותיות עבריות, כרגיל בספרות הערבית-יהודית של ימי הביניים, ובמהדורה זו הן הוסבו לאותיות ערביות; (ד) סטיות דקדוקיות מן הערבית הקלסית "תוקנו" במהדורה זו. לביקורת על כתאב אלתסויה ממהדורה זו, ביקורת התקפה למהדורה כולה, ראו M. Á. Gallego, "The *Kitāb al-Taswi'ā* or *Book of Reprobation* by Jonah ibn Janāh: A Revision of J. and H. Derenbourg's Edition", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 63 (2000), pp. 90–95. לביקורת על מהדורת טנא ראו א' דותן, "ספר ההשגה – לבוש עברי עלום לחיבורו הראשון של ר' יונה אבן ג'נאח", לשוננו סט (תשס"ז), עמ' 175–184; ח' גמליאל, "יין ישן בקנקן חדש: מהדורה חדשה של 'ספר ההשגה'", לשוננו לעם נו (תשס"ז), עמ' 95–98.

5. במסגרת עבודת הגמר שלי לתואר מוסמך; ראו א' חן, "תורת ההגה של ר' יונה אבן-ג'נאח המשתקפת בספר ההשגה (כתאב אלמסתלחק)", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ה.

6. לעיל הערה 3.

א. תאומי

בשורש תא"ם מספר ההשגה (עמ' 115) נאמר כך:

לא זכרו. ⁷ הַתְּאִים, יְתְּאִים, שְׁפָלָם מִתְּאִימוֹת (שיר השירים ד, ב). וְיִהְיוּ
תְּאִיִּים (שמות כו, כד) הוא ⁸ בעיני שם או ענין [=תואר], וראיה לזה
שהרי נשתנה בסמיכתו מן החלם לקמץ, והוטלה תנועת הקמץ תחת אות
הגרון שבו באמרו תְּאִיִּי צְבִיָּה (שיר השירים ז, ד). על משקל אֶהְלִי אָדוֹם
(תהלים פג, ז). ואע"פ שהסדר הזה נכון נהגו על לא זה הדרך כאמרם ⁹

7. כלומר חיוג' לא הביא שורש זה בספרו.
8. במהדורת טנא, על פי כ"י א: הַם, ובהתאם חוצץ פסיק במהדורה זו בין כל דוגמה ודוגמה
(הניקוד, הפיסוק ומראי המקומות כבמקור): "הַתְּאִים, יְתְּאִים, שְׁפָלָם מִתְּאִימוֹת (שה"ש ד,
ב), וְיִהְיוּ תוֹאֲמִים (שמ' כו, כד) הַם בעיני שם או ענין. וראיה לזה" וכו', כלומר שדעת ריב"ג
"שם או ענין" מוסבת על כל הצורות שהובאו. ופשוט שזו טעות, שכן "שם או ענין" מוסב
אך ורק לדוגמה האחרונה "ויהיו תואמים", ויוכיח המשפט הבא אחריו: "וראיה לזה שהרי
נשתנה בסמיכתו מן החלם לקמץ, והוטלה תנועת הקמץ תחת אות הגרון שבו באמרו תְּאִיִּי
צְבִיָּה". וכל שכן שהדוגמאות הראשונות פעלים הם. בע אל נכון: "הו" (וכך גם בשאר כתבי
היד מאוסף פירקוביץ' המכילים ערך זה: Evr. Arab I 2384, 2440; II 648), וחילוף זה לא
צוין באפרט במהדורת טנא.
9. "ואע"פ [...] כאמרם", במקור: ואן כאנוא רבמא כאלפוא הדא אלנטאם כמא קאלוא,
ותרגומו: ואף על פי שלעתים סטו מן הדרך הזו, כמו שאמרו. לשון הרבים כאן ובמקומות
אחרים לרוב בכתבי ריב"ג (וחיוג') מכוונת ל"עבריים" ("אלעבראניון"), דובריה הילידיים של
לשון הקודש, שאליהם ובלשונם פנתה התורה, ובשפתם הם דיברו הנביאים. ועל כן דקדוק
הלשון העברית והססיות ממנו מבוססים למעשה על דיבור אותם העבריים, וכפי שמשתקף
במקרא. ראו לדוגמה את דברי ריב"ג: "ודע כי אין ממנהגם הַכָּבֵד כל אות בשבא שיש בו
ספק או כל אות שהמבטא בהקלה קשה עליהם, כי בעתים יכבד עליהם מה שהוא קל
עליהם בעתים אחרים ובהפך, ועוד כי יראת הספק הזה ודעת חוזק הסמיכה איננו דבר כולל
את כלם, אבל הוא לשון לעם מהם מבלתי עם [כלומר רק לחלק מן העם], ומן המבואר
כי הדעת הזאת היא למעט מהם, ועל כן בא הכובד במקומות מעטים כלשון העם ההוא
ומנהגיהם, כי לא דובר עמם כי אם בלשון שהיו משתמשים בו" (ספר הרקמה בתרגומו
העברי של ר' יהודה אבן תבון, מהדורת מ' וילנסקי, א, ירושלים תשכ"ד [להלן ספר הרקמה],
עמ' רנו-רנז); "ואין נמנע לאמר שגִּשְׁוֹ הַצֵּה (יהושע ג, ט) נלקח מן 'גישו' [...] אף על פי
שלא נמצא שהשתמשו בהם במה שיש בידנו מן המקרא, אלא שזה היה משמוש העבריים
[הערת וילנסקי: ר"ל, שמוש שהשתמשו בו תושבי איזה מקום], ולולי זה לא בא הצווי
כן" (שם, עמ' שמש); "וְשִׁאֲנִי עָלָה בְּאֲזָנֵי (מלכים ב יט, כח), והיה משפטו להיות ושאוּנך
וכפלו הנון על דרך הפלגה לשאון [...] וכאשר עשו כן שנו המלה מפני שזה יותר קל עליהם,
ואני מיחס זה והדומה לו מדברי הנבואה אל העברים מפני שהנבואה מדברת כלשונם
ומנהגם, ואל שתתומם מזה" (ספר השרשים, מהדורת ב"ז באכר, ברלין תרנ"ו, ערך שא"ה
[עמ' 490-491]); וראו עוד בספר ההשגה, סוף ערך אס"ף (עמ' 22).

וְתֹארוּ מִבְּנֵי אָדָם (ישעיהו נב, יד), וּפְעָלוֹ לֹא יִתֵּן לוֹ (ירמיהו כב, יג),
 בחלם, ומשפטם להיות כמו וְהִגִּיתִי בְּכָל פְּעֻלָּה (תהלים עז, יג).¹⁰
 אבל תְּאוּמִים (בראשית לח, כז) הוא באמת ענין [=תואר] על משקל קְרוּבִים,
 רְחוּקִים, ובסמכם אותו לדבר אמרו תְּאוּמִי צְבִיָּה (שיר השירים ד, ה).

בשתי המהדורות של ספר ההשגה, הערבית והעברית, נשתבשו המהדירים בפסוק
 זה האחרון. במהדורת דרנבורג, אף על פי שבכ"י ע נכתב "תְּאוּמִי צְבִיָּה", הועתק
 בַּפְּנִים "תְּאוּמִי צְבִיָּה", ללא וי"ו, ובביאור תועתק *tā'ōmē* עם הפניה לשיר השירים
 ז, ד, ששם אכן כתוב תְּאוּמִי, כבתעתיק. אחריה (ואחרי הכתיב החסר בכ"י א וב)
 נגרר טנא וניקד "תְּאוּמִי צְבִיָּה", ללא הפניה, ושניהם נגררו אחר צורה זו, תְּאוּמִי,
 שהובאה לעיל בערך זה. אך ברור שהוא שיבוש, שכן ריב"ג מגדיר את תְּאוּמִים
 כתואר (צפה) ומשווה אותו לקְרוּבִים וְרְחוּקִים, ובסמיכות "תְּאוּמִי צְבִיָּה". אף על
 פי שלא נקרו במקרא צורות נסמך ברבים של קְרוּבִים וְרְחוּקִים, ידוע שהצורות
 הצפויות הן קְרוּבִי, רְחוּקִי, כדרך שמצינו גְּדֻלִי (מלכים ב י, ו), נסמך רבים של גְּדֻלִים.
 ובכן צורת הסמיכות של תְּאוּמִים היא תְּאוּמִי, ולא תְּאוּמִי.

הבלבול נוצר מכיוון ששני פסוקים (כמעט) זהים הם בשיר השירים: "שְׁנֵי שְׁדֵיךְ
 כְּשְׁנֵי עֶפְרַיִם תְּאוּמִי צְבִיָּה הָרוּעִים בְּשׁוֹשְׁנֵימ" (שיר השירים ד, ה); "שְׁנֵי שְׁדֵיךְ כְּשְׁנֵי
 עֶפְרַיִם תְּאוּמִי צְבִיָּה" (שם ז, ד).

הצורה המודגשת בפסוק השני, לפי ריב"ג, היא צורת הריבוי בנסמך של *תְּאוּמִים,
 המשווהצורת מתיבת תְּאוּמִים (שמות כו, כד), כשם שְׁאֲהָלִי היא צורת הריבוי בנסמך
 של אָהַל (והריבוי אָהָלִים).¹¹ ומכאן רק הצורה המודגשת בפסוק הראשון – תְּאוּמִי –
 היא צורת הריבוי בנסמך של תְּאוּמִים.

10. אף שתְּאוּמִים נראית כצורת בינוני, ריב"ג רואה בה צורת "שם או ענין", אך לא בתצורתם
 הרגילה הצפויה מעין תְּאוּמִים, אלא כדרך וְתֹארוּ (ישעיהו נב, יד), וּפְעָלוֹ (ירמיהו כב, יג). רוצה
 לומר, במשקל הסגוליים בחולם באים בריבוי הנפרד כמה דגמים: כְּפָרִים (ריבוי כְּפָר), אָהָלִים,
 תְּאוּמִים. השוו רסאלה אלתקריב ואלתסהיל, מהדורת דרנבורג (לעיל הערה 2), עמ' 326; ספר
 הרקמה, עמ' רלא.

11. וראו בהערה הקודמת.

ב. תאומים

הבעיה

בהמשך דברי ריב"ג בערך תא"ם הוא מציע שני הסברים אפשריים לדרך תצורתה של תיבת תומם (בראשית כה, כד):

וכבר נכנס הנח בזה העקר,¹² אמרו והנה תומים בבטנה (בראשית כה, כד), [א] אפשר שהפילו אלף תאומים ואמרו תומים, [ב] ואיפשר שהניחו אלף תאומים והטילו תנועתה על התו ללמד עליה ואמרו תומים.¹³

במבט ראשון נראה משפט זה מתקבל על הדעת, אולם בעיון זהיר מתגלה שאין הוא אפשרי: כיצד לאחר הפלת האל"ף של תאומים התקבלה הצורה תומים (הסבר א) ללא הטלת תנועת האל"ף על התי"ו? שכן כך הוא תיאורו של ריב"ג בכל מקום כיוצא בזה שבו נופל הגה חלש, שתנועת אותו ההגה "מוטלת" על שלפניו. ואם תאמר כי אכן בנפול האל"ף הוטלה תנועתה על התי"ו ואף על פי שלא נכתב כך במפורש – הלא זה בדיוק ההסבר השני!¹⁴

ולא זו אף זו: דרכו של ריב"ג, בכל מקום שמתאפשר, לתת שתי צורות מוצא שונות לתיבה הקשה ולהסביר כל אחד מתהליכי ההשתנות מצורת המוצא אל הצורה הנדונה. כך למשל בערך שא"ל בספר ההשגה (עמ' 110):

והשם: שְׁאֵלָה אַחַת קְטַנָּה (מלכים א ב, כ). [הסבר א: וכבר הפילו האלף מן המקרא ומן המכתב יחדו והטילו תנועתה תחת השין ואמרו וְאֵלֵי יִשְׂרָאֵל יִתֵּן אֶת שְׁלֵתָךְ (שמואל א א, יז). [הסבר ב: ואפשר שתהיה התנועה הזאת [הצירי בשי"ן של שְׁלֵתָךְ] לשין עצמה ולא תהיה מעתקת אליה מן האלף, שהרי אמרו מִי יִתֵּן תְּבוּאָה שְׁאֵלָתִי (איוב ו, ח) בסגול תחת השין ושבא וסגול תחת האלף, והניחו האלף והניעו השין בקמץ קטן [=צירי] מפני הנח

12. כלומר נמצאה צורה אחת במקרא מן השורש תא"ם שאינה נוטה כנטיית השלמים (שלא כשאר הדוגמאות שהובאו עד כה לעיל בְּעֶרְךְ) אלא ע' הפועל שלה נחה. למעשה צורה זו היא ההצדקה לכלול את השורש תא"ם (שחיג' השמיט, כנזכר בתחילת הערך: "לא זכרו") בספר ההשגה. ראו דברי ריב"ג בהקדמתו לספר ההשגה: "וכן לא השגתי [=השלמתי והוספתי] מעקרי ומיני הפעלים [=שורשי הפעלים ומשמעויותיהם השונות] שעניניהם אות נחה אלא מה שמצאתי הנח והסתר נכנס בו [כלומר שע' הפועל ממומשת בו כאות רפה; וראו להלן הערה 15]. אבל מה שהולך על דרך הפעלים השלמים בהראות העין שלו, כמו שאב ושאף ושאג והדומה להם, שלא נכנס בהם הנח כלל, לא השגחתי עליו" (עמ' 7-8).

13. זהו נוסח כ"י ב. אשר לנוסחי שאר כתבי היד ראו להלן עמ' 21.

14. אשר למונחים הפילו, הניחו ושימושם ראו להלן עמ' 24.

הנסתר¹⁵ שבין השיין והלמד שהיא האלף החלקה [=הנחה, הנאלמת, ואף על פי שאינה כתובה].

כלומר הצורה שֶׁלְתָּךְ מוצאה מן שֶׁאֲלַתְךָ או מן שֶׁאֲלַתְךָ, ולכל אחת מן האפשרויות יש להסביר את התהליך כמתבקש. כיוצא בזה בערך בו"א (עמ' 54–55), בהסבר הצורה תְּבֹאֲתָה (דברים לג, טז):

[הסבר א: לפי שההא בתְּבֹאֲתָה נכנסה על תְּבֹאֲתָה (שמואל א כה, לד), כמו שנהגו להביא סימן הנקבה על סימן אחר של נקבה, כמו יְשׁוּעָתָה לִי (יונה ב, י), נִפְלְאָתָה אֶהְבֶּתְךָ לִי (שמואל ב א, כו), פִּי הַחֲבָאֲתָה (יהושע ו, יז) וזולתם הרבה מאד, ותנועת התיו האחרונה בתְּבֹאֲתָה לפי שנקבצו שני שוכנים נחים. [הסבר ב: ואפשר שתהיה ההא בתְּבֹאֲתָה נכנסה על תְּבֹאֲתָה, כמו שנאמר וְתִקְרַב וְתִבְאָה (ישעיהו ה, יט), וכאשר נקבצו במלה שתי האין שוכנות החליפו הראשונה מהם לתיו והניעוה בקמץ כמנהג כל תיבה שאחריה הא שוכנת, אחר כך הניחו האלף שהיתה נעה להקל על המבטא.

אף כאן שתי צורות מוצא אפשריות לצורה הקשה תְּבֹאֲתָה: תְּבֹאֲתָה או תְּבֹאֲתָה, והסברה של כל אחת בצידה.¹⁶

15. "אלסאכן אלליין". מונח זה חידשו ר' יהודה חיוג', והוא מונח מרכזי במשנת חיוג' וההולכים בדרכו. באמצעותו עלה בידי חיוג' לכונן את הפרדיגמות היסודיות של השורש העלול. מונח זה מכוון, בקצרה, לאותיות אהו"י שבמקורן הן נחות, כלומר באות ללא תנועה (בשווא נח), אלא שהתאפסו בהגייה. "סאכן לייך" עשוי לבוא לידי ביטוי במצב כזה כאות כתובה אך לא הגויה – כגון וְקָאם (הושע י, יד), נְתַתָּה (בראשית ג, יב), כאות שנשמטה גם מן הכתיב – אֶמְרָתְךָ [ה], נְבִיאִים, או כחילוף אותיות אהו"י אלו באלו – כגון וְרָצָאִי (יחזקאל מג, כז) במקום וְרָצִיִי, שֶׁפָּכָה (תהלים עג, ב) במקום שֶׁפָּכָה; ובכל מקרה ה"סאכן לייך" נמצא בתיבה כקיום מופשט של אות אהו"י אף אם איננו נכתב בפועל. על מונח זה ראו ג' גולדנברג, "על השוכן החלק והשורש העברי", לשוננו מד (תש"ם), עמ' 281–292; א' אלדר, "גלגולו של מושג 'אלסאכן אלליין' ('הנח הרפה') מספרד לארץ ישראל", *Miscelanea de Estudios Arabes y Hebraicos* 33 (1984), עמ' א–ט; הנ"ל, "משנתו הדקדוקית של ר' יהודה חיוג' הספרדי", לשוננו נד (תש"ן), עמ' 171–174; נ' בסל, תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג': מבוא, תורת ההגה ותורת הצורות, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ב, סעיף 2.4; הנ"ל, "Latent Quiescent (Sākin Layyin)", *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, ed. G. Khan, II, Leiden 2013, pp. 484–490; טנא, ספר ההשגה, עמ' כה–כו; חן, תורת ההגה (לעיל הערה 5), עמ' 5–6.

16. זה סיכום שני התהליכים שמציע ריב"ג: (א) תְּבֹאֲתָה* < תְּבֹאֲתָה < תְּבֹאֲתָה; (ב) תְּבֹאֲתָה < תְּבֹאֲתָה* < תְּבֹאֲתָה. ראו חן, תורת ההגה (לעיל הערה 5), סעיף 5.4.5. דוגמאות נוספות מספר ההשגה אפשר למצוא למשל בשורשים שמ"ם וקב"ב.

הוא הדין להסבר תצורת תומים: כאמור, ההסבר הראשון ("הפילו אלף תאומים ואמרו תומים") נראה לוקה בחסר, ואם נתרץ ונאמר שאינו חסר אלא רק למראית עין, הרי לפנינו ההסבר השני ("הניחו אלף תאומים והטילו תנועתה על התיו ללמד עליה ואמרו תומים"). ומכל מקום שתי צורות המוצא שבשני ההסברים זהות, וכיוון שאין זו דרכו של ריב"ג כלל הדבר נראה ככפילות וחזרה מיותרת על הסבר אחד.

נוסח כתבי היד

כאמור כ"ב גורס כך: "אפשר שהפילו אלף תאומים ואמרו תומים, ואיפשר שהניחו אלף תאומים והטילו תנועתה על התו ללמד עליה ואמרו תומים", ועל פיו פנים מהדורת טנא. כיוצא בו בע: קאלוא והנה ת(א)ומים [האל"ף נמחקה] בבטנה פּימכן אן יכונוא חדפוא אלף תאומים פקאלוא תומים, וימכן אן יכונוא חדפוא אלאנוא אלף תאומים ונקלוא חרכתהא אלי אלתא ללדלאה [צ"ל ללדלאה] עליהא קאלוא תומים. בכ"י א חלה השמטה, לכאורה מחמת הדומות¹⁷ ("אלף תאומים [...] אלף תאומים"), ונוסח זה מציג אפוא הסבר אחד בלבד: "אמרו והנה תומים בבטנה אפשר שהפילו האלף של תאומים והטילו תנועתה על התיו ללמד עליה ואמרו תומים", ואילולי הנוסח הרווח בשאר כתבי היד קשה היה לחשוך שחסר כאן משהו. אך דבר זה בעצמו מעלה חשד שמא השמטה זו מכוונת, והיא באה להתגבר על הכפילות התמוהה לדעת הסופר.

להתערבות נוספת בנוסח הקשה, הבאה גם היא לתרץ את הכפילות, אנו עדים בכ"י סנקט פטרבורג Eyr. Arab. I 2384. סופר כתב היד הבין שבהסבר הראשון כפי שהוא חסרה הטלת תנועת האל"ף על התיו, ועל כן הוסיפה, ונמצא שההפרש בין שני ההסברים תלוי רק בהפרש שבין שני המונחים המופיעים בהם. וזה לשונו (הוספת הסופר מסומנת בקו תחתי):

וימכן אן יכונו חדפו אלאלף מן תאומים ונקלו חרכתהא אלי אלתא פקאלו תומים וימכן אן יכונו אלאנו אלאלף מן תאומים ונקלו חרכתהא אלי אלתא ללדלאה עליהא פקאלו תומים

תרגום: ואפשר שהפילו האל"ף מתאומים והטילו תנועתה אל התיו ואמרו תומים ואפשר שהניחו האל"ף מתאומים והטילו תנועתה אל התיו ללמד עליה ואמרו תומים

אך תיקון זה של הסופר אינו מבהיר את המשפט, וגם לפי נוסח זה טרם נתבאר ההפרש בין שני ההסברים.

17. כך טנא במהדורתו, עמ' 115, הערת חילופי נוסח 1041.

הפתרון

בעיית הנוסח עודנה תקפה אפוא. ההסבר הראשון חסר את אלמנט הטלת תנועת האל"ף, ואם זהו רק קיצור דברים אזי לפנינו כפילות מיותרת של הסבר אחד. וכך או כך שתי צורות המוצא המוצעות זהות, בניגוד לנוהגו של ריב"ג. ברור אפוא שחל שיבוש בתיבת **תאומים** שבהסבר הראשון של ריב"ג בכל כתבי היד הנ"ל, הן בנוסח הערבי הן בנוסח העברי, והיא צריכה להיות **תואמים** (תיבה שאומנם נידונה לעיל באותו הערך):

אפשר שהפילו אלף **תואמים** ואמרו תומים
ואפשר שהניחו אלף **תאומים** והטילו תנועתה על התיו ללמד עליה ואמרו תומים

בזאת נפתרו כל הקשיים: ראשית, כעת שני התהליכים השונים מובנים בפשטות ללא בעיית חיסור או כפילות: ההסבר השני נשאר על כנו, ולפיו נפלה אל"ף של **תאומים**, והחולם שלה הוטל על הת"ו שלפניה ונתקבלה הצורה תומים. וההסבר הראשון מובן כעת: לאחר הפלת אל"ף של **תואמים** אין צורך בתהליך נוסף, ומייד מתקבלת הצורה תומים. האל"ף מנוקדת בחטף פתח (השווה לשווא נע), שמבחינה פונולוגית אינו נחשב לתנועה מלאה, ולכן אין כאן צורך ב"הטלת התנועה" על האות שלפני האל"ף.

שנית, כעת תיבת תומים מוסברת כמשתלשלת בשני אופנים שונים משתי צורות מוצא שונות, כדרכו של ריב"ג במקומות רבים: (א) תואמים (ב) תאומים

מקור השיבוש

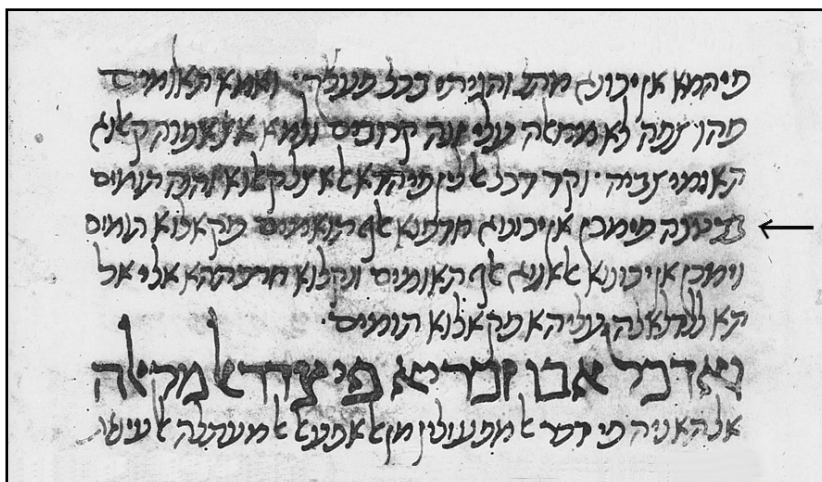
כיצד נוצר שיבוש זה? מסתבר שבאחד מגלגולי הנוסח הקודמים לכתבי יד אלו היה כתוב **תאמים**, ללא וי"ו, ככתיב בשמות כו, כד (על פי נוסח כ"י לנינגרד) או אפילו **תאמם** (ככתיב המופיע שם במהדורות התנ"ך המצויות, כקורן וברויאר).¹⁸ הצורה הובנה לא נכון ונתפרשה **תאומים**, וכך נוספה הווי"ו לאחר האל"ף במקום לפניה. והינה לבסוף, לאחר חיפושים מרובים, נמצאה האבדה בדמות הנוסח הנכון והמקורי:¹⁹

18. ושל א ככתיב בהיקרות השנייה של תיבה זו בשמות לו, כט – **תואמם**, שכן במקרה זה הווי"ו הקודמת לאל"ף הייתה מונעת את הטעות.

19. בדבר מקוריות אלאנא המופיע כאן ראו להלן עמ' 25.

וקד דכל אל לין פי הדא אל אצל קאלוא והנה תומים בבטנה
 פיםכן אן יכנווא חדפוא אלף תואמים [!] פקאלוא תומים
 וימכן אן יכנווא אלנווא אלף תאומים ונקלוא חרכתהא אלי אל תא ללדלאה
 עליהא פקאלוא תומים.

נוסח זה מקורו בכ"י סנקט פטרבורג Eyr. Arab. I 2440 (ראו להלן תצלום 1).
 כתב יד זה מיוחס הוא: בראש כתב היד שרדו שני דפים מתוך כתאב אלמסתלחק,
 ולאחריהם יש קטעים משאר חיבוריו הקטנים של ריב"ג. בסוף אחד מהם ישנו
 הקולופון המתוארך הקדום ביותר שבכתבי היד (קודקסים) הידועים לנו מחצי האי
 האיברי,²⁰ והוא נושא את התאריך 'ד'אתתע"ט, כלומר שנת 1119. נוסח זה הוא
 בוודאי הנוסח המדויק והמקורי, ולא בכדי הוא נמצא דווקא בכתב יד עתיק זה
 שהועתק כמאה שנה בלבד לאחר חיבור ספר ההשגה.

תצלום 1: כ"י סנקט פטרבורג Eyr. Arab. I 2440, דף 2ב
 הנוסח המקורי: פיםכן אן יכנווא חדפוא אלף תואמים פקאלוא תומים

20. ראו ק' סיראט, מ' גלצר ומ' בית-אריה, אוצר המצחפים: כתיב-יד בכתב עברי מימי-הביניים
 בציוני תאריך, ג, פריז, ירושלים וטירנהאוט תשס"ב, עמ' 78-79 (כ"י 57); מ' בית-אריה,
 קודיקולוגיה עברית, קדם-פרסום גרסת אינטרנט 0.11 (תשע"ט): <http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/collections/manuscripts/hebrewcodicology>,
 עמ' 59, 62, 163 ועוד; הנ"ל,
 "אוספי כתיב יד עבריים בברית המועצות: אוספי כתיב היד העבריים בלנינגרד וחשיבותם
 לתולדות הספר העברי", מדעי היהדות 31 (תשנ"א), עמ' 42.

המונחים "חֲפּוּא", "אֲלָנוּא"

אשר לשימוש במונחים **הפילו** (חֲפּוּא) ו**הניחו** (אלָנוּא), הרי בהסבר הראשון כל כתבי היד כולם גורסים חֲפּוּא/הפילו, ואילו בהסבר השני גורסים כתבי היד אלָנוּא/הניחו למעט כ"י ע שבו שני המונחים מופיעים יחדיו: חֲפּוּא אלָנוּא. אלא שבמהדורת דרנבורג השמיטו המהדירים תיבת חֲפּוּא והשאירו אלָנוּא בלבד.²¹

היקרות המונח אלָנוּא (=הניחו) בהסבר השני בכל כתבי היד מעוררת תמיהה, שכן מונח זה חריג בתבנית שבה הוא מופיע, תבנית השכיחה בספר ההשגה, ובכל מקום אחר שבו השתמש ריב"ג בתבנית זו נקט את השורש הערבי חֲד"ף או סק"ט (ובתרגום נפ"ל או סו"ר): וקד חֲפּוּא/אסקטוּא [...] ונקלוא חרכתהא אלי [מא קבלה], ובנוסח העברי: "הפילו [...] והטילו תנועתה על [מה שלפניה]"²².

אלָנוּא/הניחו אף לכתחילה אינו מתאים כאן, שכן על פי רוב בהקשרים מעין אלה משמש אצל ריב"ג מונח זה לציון היאלמות האל"ף ("סאכן ליין"),²³ ואילו בנידון דידן, כבשאר המקומות שבהם מופיעה תבנית זו, האל"ף נשלה לגמרי ואיננה,²⁴ והמונח חֲפּוּא (=הפילו) לבדו ראוי לבוא כאן בהסבר השני, כמו ברישה!²⁵

21. ראו להלן הערה 28.

22. ראו בערכים אל"ף, אר"ב, יח"ל, יע"ד, דא"ב, שא"ל, שא"ה. חריג יחיד לכך בספר ההשגה מצאתי בשורש קנ"ה (עמ' 170): "כשגגה שְׁיִצָא מלפני השליט (קהלת י, ה) [...] ואלף של יוצֶאָה נחה והועתקה תנועתה לצדי ונפלה מן המדבר והמכתב כאחד", ובמקור: [...] ואן אלף יוצאה לאנת ונקלת חרכתהא אלי אלצאד וסקטת מן אללפט. ואף שניתן לשאול מדוע האריך ריב"ג לכתוב לאנת [...] וסקטת מן אללפט ולא כתב בקיצור כבשאר המקומות "סקטת" ודי ("סקטת ונקלת חרכתהא אלי אלצאד"), הרי שעל כל פנים "נפילה" הכרחית בתבנית זו, ואומנם נוספה בסוף המשפט (וסקטת מן אללפט), מה שאין כן בנידון דידן בהסבר השני, שבו מוזכר רק שאלָנוּא אלאף ולא נזכרת "נפילה" (חֲד"ף) לאחר מכן.

23. ועל כן מצינו שאף על פי שהיאלמות זו גוררת אחריה גם השמטת האות לחלוטין מן הכתב, במקום שיש צורך להדגיש הישארות האות ב"כוח", בפרטנציה, לאחר היאלמותה (כלומר כ"סאכן ליין") כדי להסביר את השפעתה על התנועה שלפניה, משתמש ריב"ג דווקא במונח מן השורש לי"ן ולא במונח מן השורש חֲד"ף. כך בשורש אר"ב מסביר ריב"ג (כהסבר שני) את הצורה וְיָרַב (שמואל א טו, ה) כנגזרת מן הצורה וְיָאָרַב (על משקל וְיָאָמֶן), ו"הניחו האלף והניעו היוד בקמץ, לפי שלא יקדים לאותיות הנח כי אם הקמצין" (פאלָנוּא אלאף וחרכו אליא באלקמץ אד לא יתקדם אחרוץ אללינה גיר אלקמצין) – הניחו, אף על פי שהאל"ף נשמטה לחלוטין בצורה וְיָרַב, מכיון שבצורת המוצא היו"ד מונעת בפתח, ויָאָרַב, ואילו כעת, לאחר הנחת האל"ף (ובסופו של דבר השמטתה), היא מונעת בקמץ בהשפעת האל"ף שהונחה. דוגמה נוספת לדבר ראו לעיל עמ' 19–20, במובאה מן השורש שא"ל, בהסבר השני. לשימושים נוספים של ריב"ג במונחים מן השורש לי"ן ראו ספר הרקמה, ב, עמ' תשיז–תשיח, ערך נוח, ושם עמ' תשכו, ערך רפה ("רשימת המונחים").

24. ואין כאן השפעת האל"ף גופה על התנועה שלפניה באופן שתואר בהערה הקודמת.

25. יושם אל לב שבכ"י א חסר חלק מן המשפט (ראו לעיל), וכך אצלו התבנית תקינה: "אמרו והנה תומים בבטנה אפשר שהפילו האלף של תאומים והטילו תנועתה על התינו ללמד עליה ואמרו תומים".

דא עקא, התמדת השימוש במונח אלאנוא בכל חמשת כתבי היד המכילים את הקטע הנידון מטה לשער שאכן זה המונח שיצא מתחת ידי ריב"ג במקום זה, בניגוד לשימושו העקיב במונח ח'פוא בשאר היקריות התבנית הנ"ל, אולי משום גיוון סגנוני בין שני ההסברים התוכפים הדומים. הבחנה בזרות שבמונח אלאנוא כאן הביאה לניסיון תיקון באחד מאבות כ"י ע, ובו ככל הנראה נכתבה המילה ה"מתאימה" ח'פוא בגיליון כתב היד כתיקון למונח שבפנים, ובכ"י ע עצמו (או כבר בטופס שממנו הועתק ע) הוכנסה המילה מן הגיליון לתוך הטקסט, אך המונח שבפנים לא נמחק, והתקבל הנוסח וימכן אן יכנווא ח'פוא אלאנוא אלף תאומים (ראו להלן תצלום 2).

ואולם ניתן להעלות על הדעת אפשרות נוספת. ריב"ג אכן היה עקיב בשימוש המונחים, ולכתחילה הופיע ח'פוא בשני ההסברים, כראוי, אלא שסופר שלא עמד על ההפרש שביניהם (עקב השיבוש תאומים-תאומים כנ"ל) ניסה להבדילם מדעתו על ידי החלפת המונח בהיקרותו השנייה במונח אלאנוא.²⁶ בתחילה הוסיף אלאנוא בין השיטין או בגיליון כתיקון לח'פוא, ולאחר מכן, בכתבי היד שקלטו את התיקון קרה אחד משניים: או שהתיקון בוצע בשלמות ואלאנוא החליף לגמרי את ח'פוא,²⁷ או שאלאנו נוסף על ח'פוא, ונמצאו שני המונחים עומדים זה לצד זה.²⁸ לפי הסבר זה ח'פוא המופיע בכ"י ע לצד אלאנו אינו מעיד על ניסיון תיקון מאוחר, אלא אדרבה, הוא השריד היחיד מכתבי היד המעיד על הימצאות המונח המקורי במקומו. על פי זה שחזור הנוסח המקורי יהיה כדלקמן:

אפשר שהפילו אלף תאומים ואמרו תומים
 ואפשר שהפילו אלף תאומים והטילו תנועתה על התיו ללמד עליה ואמרו תומים.

לפי האפשרות השנייה יש להסביר את אופן היווצרות הנוסח שבכתב היד העתיק Eyr. Arab. I 2440 שהובא לעיל. כאמור, בעוד שתאומים כתובה כראוי בכתב יד זה, הרי ח'פוא הוחלפה בו באלאנוא, אף על פי שלעיל הוצע ששיבוש תאומים הוא שגרם להחלפת ח'פוא באלאנוא כדי ליצור בידול בין שני ההסברים. ניתן להסביר דבר זה בכמה אופנים, ולמשל אם נניח שבטופס הראשון שבו בוצעו התיקונים תוקנו שתי הצורות (השגויות) תאומים ואלאנוא רק בגיליון; בכתב יד זה התיקון

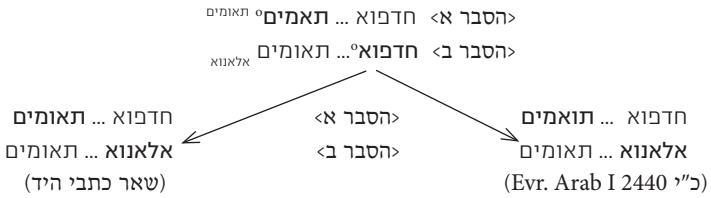
26. וכפי שנמצא אף אצל ריב"ג במקום אחד בשורש קנ"ה; ראו לעיל הערה 22.

27. ככ"י ב, כ"י סנקט פטרבורג Eyr. Arab. I 2384 וכ"י סנקט פטרבורג Eyr. Arab. II 648 (באחרון שרדו רק שאריות האותיות של תיבת אלאנו, אך אין לטעות בהן; ראו תצלום 3 להלן).

28. ככ"י ע; 'ו' וה' דרנבורג הבינו שיש בגרסה זו ייתור, ובחרו למחוק דווקא את ח'פוא; ואין לומר שזאת מתוך הסתמכות על שאר כתבי היד שגרסו אלאנוא, שכן אלו לא היו בידם. אלא ודאי מתוך דעה כדעת סופר כ"י סנקט פטרבורג הנ"ל, המבדילה בין שני ההסברים בהפרש שבין שני המונחים (וכך עולה מתרגומם).

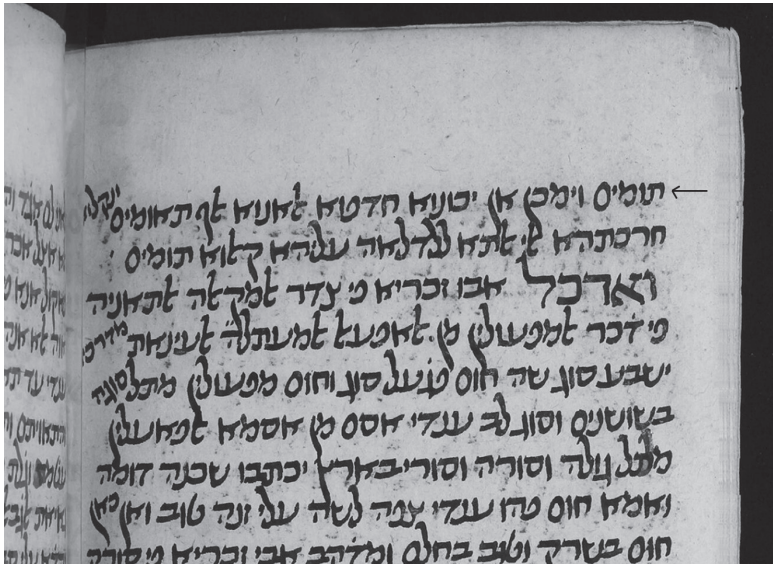
חדפוא <אלאנוא בוצע, אך תאמים (החסרה) דווקא פוענחה נכון שלא על פי ההגהה בגיליון ונכתבה תואמים כראוי, ואילו בשאר כתבי היד שני התיקונים בוצעו בשלמות (ובכ"י ע אלאנוא נוספה לצד חדפוא כנ"ל ולא החליפה אותה; וראו בתרשים להלן). לפי הסבר זה שיבושים אלה עתיקים ביותר ואירעו סמוך לזמנו של המחבר ממש.

הנוסח המקורי עם ההגהות בגיליון

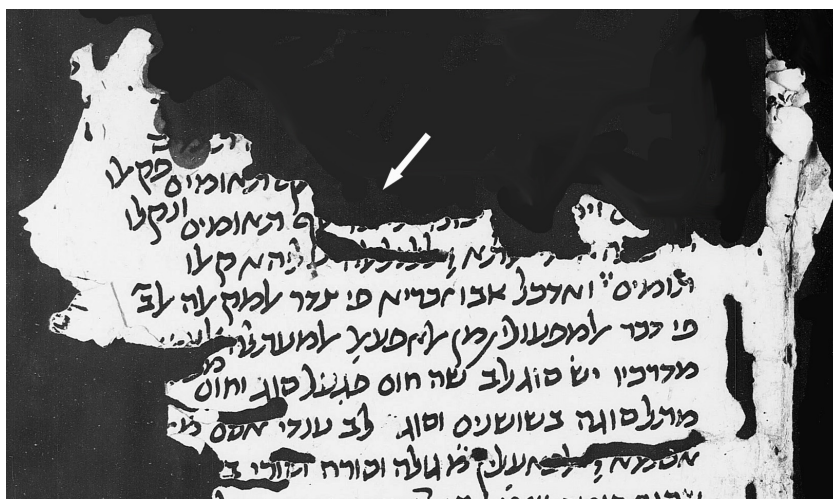

שני התיקונים בוצעו בשלמות; בכ"י ע אלאנוא נוספה לצד חדפוא ולא החליפה אותה

התיקון חדפוא <אלאנוא בוצע, פוענחה כראוי שלא על פי ההגהה אך תאמים

תצלום 2: כ"י אוקספורד, פוקוק 134 (כ"י ע), דף 191ב מינוח כפול: וימכן אן יכנווא חדפוא אלאנוא אלף תאומים

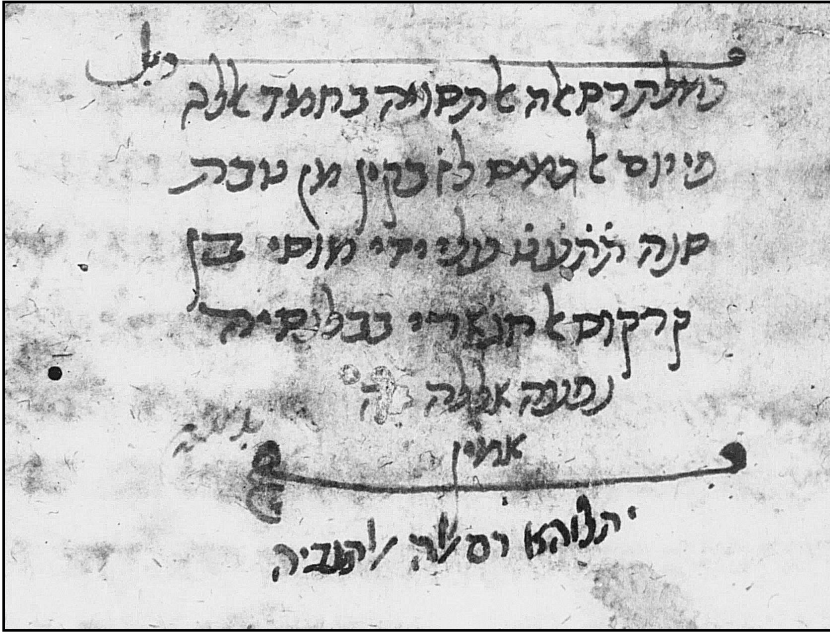

[פימכן²⁹ אן יכונו חדפוא אל]ף תאומים פקאלו
[תומי]ם וימ[כן א]ן יכונו אללאנו אלף תאומים ונקלו
חרכתהא אלי אלתיא ללדלאלה עליהא קאלו
תומים

תצלום 3: כ"י סנקט פטרבורג Evr. Arab. II 648, דף 1א
על אף הקרע ניתן לראות בבירור את חלקן התחתון של האותיות המרכיבות את המילה אלאנו:
שיפוע הליגטורה אל"ף-למ"ד, קצות שתי הרגליים של האל"ף וחציין התחתון של הנו"ן והווי"ו.

29. סוגריים מרובעים מסמנים טקסט משוחזר; עיגולית מעל האות מציינת אות מסופקת.

נספח: קולופון כ"י סנקט פטרבורג ובירור התאריך הנקוב בו

תצלום 4: קולופון כ"י סנקט פטרבורג Evr. Arab. I 2440, דף 39

תרגום:

נשלמה איגרת התוכחה בהודיה לאל
 ביום חמישי לשבעה [לילות]³⁰ שנותרו מטבת
 שנת תתע"ט על ידי מוסי בן
 קרקוס אלחג'ארי בוולנסיה
 האל ב"ה יביא לו תועלת
 אמין³¹

תעתיק:

כמלת רסאלה אל תסויה בחמד אלה
 פי יום אל כמיס לז בקין מן טבת
 סנה תתעט על ידי מוסי בן
 קרקוס אל חגארי בבלנסיה
 נפעא אלה ב'ה
 אמין

30. ושמו "ימים"; ראו להלן.

31. להשלמת תיאור הקולופון: הטקסט תחום מעליו באות קאף ערבית (בעלת נקודה אחת מעליה כנהוג במגרב) משוכה הפותחת את המילה *قيل* (השווה, הוגה), ומתחתי באות פא (בעלת נקודה למטה כנ"ל) משוכה הפותחת את המילה *فصح* (ונמצא) נכון), וזהו ציון הגהת ההעתקה. לצד תיבת *فصح* נכתבו עוד כמה אותיות בערבית שקשה לפענחן, וייתכן שזוהי חתימת המגיה. מתחת לקולופון נכתב: יתלוא רסאלה אל תנביה (תבוא אחריה איגרת ההערה) ביד אחרת שאינה של המעתיק הראשון, וככל הנראה היא של מעתיק האיגרת העוקבת הנזכרת.

יש להסב את תשומת הלב לפרטי התאריך המצוינים בקולופון ולדרך מניית היום בחודש הנקוטה בו: "ביום חמישי לשבעה שנותרו מטבת". דרך מנייה זו הייתה מקובלת בספרות הערבית בימי הביניים לצד דרך המנייה הפשוטה מתחילת החודש, והיא רגילה בתעודות ובמסמכים מגניזת קהיר.³² אם כן לכאורה התאריך המצוין כאן הוא כ"ב בטבת, שכן טבת לעולם חסר. ואומנם כך כתב דלגדו בהקדמתו למהדורת רסאלה אלתנביה לריב"ג³³ בתארו את כתב היד: *It is dated Valencia, Thursday 22 (the 5th day) of the month of Tebet of the year (4)879, which corresponds to 14 January 1119.* אך מסתבר ששני התאריכים שציינו, העברי והלועזי, שגויים.

התאריך הלועזי שציינו, יום 14 בינואר, מסתבר כשגוי, שכן הוא לקוח מלוחות שנה שאינם מביאים בחשבון כלל את המעבר מן הלוח היוליאני ללוח הגרגוריאני, אלא נבנו באופן אוטומטי ובחישוב רטרואקטיבי על פי הלוח הגרגוריאני החדש גם לפני המעבר ללוח זה.³⁴ ואילו לפי לוחות מתוקנים³⁵ התאריך הלועזי המקביל לכ"ב בטבת שנת ד'תתע"ט הוא 7 בינואר 1119. על כל פנים, בין ללוחות אלה ובין ללוחות אלה כ"ב בטבת באותה השנה לא חל ביום חמישי, כמצוין בקולופון, אלא ביום שלישי! יתרה מכך, לוח השנה מראה שכ"ט בטבת (וממילא גם כ"ב בו) לעולם אינו חל ביום חמישי. עובדה זו מסלקת את האפשרות שהטעות של הסופר (בהנחה שאכן טעות סופר לפנינו) נעוצה בשנה גרידא.

סיראט, גלצר ובית־אריה שיערו שטעותו של הסופר נעוצה במחשבתו שהחודש יהיה מלא, וכך מנה שבעה לילות שנותרו מן החודש במקום שישה (וההעתקה הסתיימה בליל יום חמישי, כ"ד בטבת).³⁶

דרך נוספת ליישוב התאריך היא להניח כמותם שהסופר השלים את כתיבת הספר ביום רביעי בערב, אור ליום חמישי (כ"ד בחודש). בכותבו "יום חמישי" התכוון אפוא לליל חמישי, ובכותבו "לשבעה [ימים!]" שנותרו מטבת" מנה מיום

32. W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*³, vol. II, Cambridge 1898, ראו pp. 248–249, §111; מ"ע פרידמן, מילון הערבית-היהודית מימי הביניים לתעודות הגניזה של ספר הודו ולטקסטים אחרים, ירושלים תשע"ו, עמ' 63.

33. J. M. Delgado, "Risālat al-Tanbīh by Ibn Ġanāḥ: an Edition, Translation and Study", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 43 (2016), p. 314.

34. בלוחות כאלה כל התאריכים הלועזיים שלפני אוקטובר 1582 (לכל המוקדם) אינם מציאותיים. על המעבר מן הלוח היוליאני ללוח הגרגוריאני ראו בקצרה א"א עקביא, לוח לששת אלפים שנה, בעריכת נ' פריד דו' זכאי, ירושלים תשל"ו, עמ' 607. וראו עוד: calendar.2net.co.il/about.aspx.

35. למשל אצל עקביא (שם), עמ' 430.

36. סיראט, גלצר ובית־אריה (לעיל הערה 20), עמ' 79.

רביעי (והוא כ"ג בחודש) שבערבו עמד. לפי פתרון זה צריך לומר שבכלל שבעת הימים הוא מנה אף את היום שבו עמד (החל מרביעי כנ"ל).

אף על פי שמדברי רייט בדקדוקו כמו מדברי פרידמן במילונו עולה בבירור שמניין הימים בנוסחים מעין אלה אינו כולל את היום שבו עומד הסופר, מצאתי דוגמאות לשטרות שבהם מניין הימים כולל את יום הכתיבה. לדוגמה, בשטר משנת 1028 ממצרים³⁷ מופיע התאריך: פי יום אלכמיס ליומין בקין מן אדר שני [...] שנת אשלט לשטרות (תרגומו: ביום חמישי ליומיים שנותרו מן אדר שני וכו'). יום חמישי זה חל בכ"ח באדר ב, ושישי למוחרתו היה היום האחרון בחודש, והסופר כתב ליומין בקין מן אדר שני. שתי עובדות אלה מתאמתות הן מן השטרות הקודמים שם³⁸ הן מבדיקה בלוח שנה.³⁹

וניתן להעלות על הדעת אף השערה שלישית ליישוב התאריך הנקוב בקולופון, ולפיה ה"שיבוש" לכאורה נובע מכך שסופר כתב היד היה קראי. בשונה מן היהדות הרבנית, שכבר במאה הרביעית לספירה בטל בה קידוש החודש לפי הראייה, הקראים המשיכו עוד דורות רבים לקדש את החודשים באופן זה. מנהג זה גרר הפרש של עד שלושה ימים בין התאריכים הרבניים לתאריכים הקראיים.⁴⁰ אם אכן סופר כתב היד היה קראי, אפשר ואפשר שאותו יום חמישי היה "לשבעה שנותרו מטבת" כפשוטו, דהיינו כ"ב בטבת לפי חישוב הקראים, והוא כ"ד בטבת לחישוב הרבני.⁴¹

37. קיימברידג', T-S 8K20.1; ראו א' ברקת, "פנקסים של בית דין הירושלמיים מן הגניזה במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה", *HUCA* 69 (1998), עמ' מז-מח (השטר הראשון שבעמוד ד מכתב היד).

38. שם, עמ' מה-מז (עמ' ב-ג מכתב היד). שני השטרות שבעמודים אלה נכתבו באותו היום שבו נכתב השטר האחרון, ובהם נכתב במפורש (שו' 1, 2 בהתאמה): פי יום אלכמיס כ"ח' יום מן אדר שני מן סנה [בשטר השני: שנת] א'ש'ל'ט' לשטרות, ובשטר השני (שו' 12) הוזכר גם התאריך (העתידי ביחס ליום הכתיבה): יום אלאתנין לתלאת אן יכלון מן ניסן מן הדה אלסנה (תרגום: ביום שני לשלושה ימים) שיעברו מניסן של שנה זו). אם יום שני הוא ג' בניסן, הרי ששבת שלפניו היא ראש חודש, ושישי שלפניו הוא היום האחרון באדר שני, כ"ט בו.

39. השערה זו דומה להצעתו של מ"ע פרידמן בדבר פיצול הנתונים בקולופון ליום מצד אחד ולערבו מצד שני (מ"ע פרידמן, "תלונה לסקלטאן על ר' אברהם בן הרמב"ם", ציון פא [תשע"ו], עמ' 354-355). על התיארוך בשטרות באופן כללי ועל שיבושים וסתירות בתאריכים ראו S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, I, Berkeley and Los Angeles 1967, pp. 355-357.

40. ראו עקביא (לעיל הערה 34), עמ' מב.

41. 9 בינואר 1119 (ואלה התאריכים שציינו בפשטות סיראט, גלצר ובית-אריה [לעיל הערה 20]). עוד עולה השאלה הזאת: אם בתקופה זו עוד קידשו את החודש על פי הראייה, כיצד יכול סופר קראי לדעת מראש כמה ימים נותרו לסוף החודש ולמנות לפיהם? אך למעשה אין כל דאות שכך נהגו כל קהילות הקראים בכל מקום, ואין בידנו די מידע על הלוחות השונים

אף שאין בכך משום ראייה ישירה להשערה זו, יש לתת את הדעת לאופי החיבורים המועתקים בכתב היד, דהיינו חיבורים העוסקים בחוכמת הלשון, שכן הקראים הרבו לעסוק בחיבורים מסוג זה, ואף למקורו של כתב היד באוסף פירקוביץ', שכידוע היה קראי בעצמו ואסף רבים מכתבי היד מבתי כנסת קראיים.⁴² ועוד יש לנסות לדלות מידע על שמו של הסופר מוסי בן קרקוס אלחג'ארי ועל קהילת הקראים בוולנסיה בתקופה זו.

לעת עתה אין להכריע בין ההשערות השונות, אולם אם תתאמת ההשערה האחרונה בדבר היות סופר כתב היד קראי, יהיה בכך משום גילוי חשוב לחקר תולדות הקראים וכתבי היד העבריים.

ועל דרכי החישוב שנהגו אצל הקראים במקומות שונים ובתקופות שונות. ועוד ראו דברי פיליפובסקי: "החשבון הזה על פי הראייה הוא לענין מועדיהם. אמנם לענין לוחות שנותיהם כדי שלא יתערבו בחשבונם בעניני שטרותיהם וכדומה יחשבו חדשיהם בסירוגין כמו הרבנים אחד מן 'ל' ואחד מן 'ט יום' (צ' פיליפובסקי, ספר מועד מועדים, לונדון תרכ"ח, עמ' כח). עיינו למשל ז' אלקין ומ' בן-ששון, "אברהם פירקוביץ' וגניזות קהיר: בעקבות עיון בארכיונו האישי", פעמים 90 (תשס"ב), עמ' 51-95, ומדבריהם: "אוסף פירקוביץ' מצטיין בשניים: א. [...] ב. הרוב המכריע של החיבורים באוסף הם קראיים. על יסוד נתונים אלו הוצע לראות אוסף זה כבא מגניזה קראית" (שם, עמ' 76); "עיקרו של האוסף, כפי שאפשר ללמוד מרשימותיו של פירקוביץ', בא מגניזות של קראים" (שם, עמ' 80).

